

PAULIUS V. SUBAČIUS

MARIANAS ZDZIECHOWSKIS IR
ARKIVYSK. JURGIS MATULAITIS

Nedvejodami galime teigti, kad prof. Mariano Zdziechowskio vardas į lietuvių kultūrinę apyvartą pateko ne dėl jo literatūrinių, filosofinių ar politologinių darbų. Juolab ne dėl rektoriavimo Vilniaus universitete tarpukario metais. Lietuviškose Vilniaus universiteto istorijose jį randame tik bendroje rektorių lentelėje¹, o pačiuose tekstuose teužsimenama, kad „skaitęs romantizmo ir baironizmo istoriją“² bei vadovybės pavedimu ieškojęs kandidato vadovauti Lietuvių kalbos katedrai³. Anksčiausias pozityvus atsiliepimas, kurį pavyko aptikti lietuviškame kontekste⁴, nulemtas Zdziechowskio bičiulystės su Vilniaus ordinaru, vėliau arkivyskupu palaimintuoju Jurgiu Matulaičiu. Visi Matulaičio biografai – o jų per pastaruosius dešimtmečius radosi nemažas būrys⁵ – minėjo Zdziechowską. Minėjo ypatingu būdu, aptardami sunkius ganytojo Matulaičio metus Vilniuje

¹ *Vilniaus universiteto istorija: 1940–1979*, Vilnius: Mokslas, 1979, p. 413.

² *Vilniaus universiteto istorija: 1803–1940*, Vilnius: Mokslas, 1977, p. 173.

³ *Vilniaus universiteto istorija: 1579–1994*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1994, p. 204. Tiesa, trumpame išeivių parengtos *Lietuvių enciklopedijos* straipsnyje konstatuojama: „Rektoriaudamas laikėsi bešališkai ir lietuvius studentus užstodavo“, žr. t. 35, Boston: *Lietuvių enciklopedijos* leidykla, 1966, p. 68.

⁴ *Arkivyskupas Jurgis Matulevičius*, red. K. Čibiras, Marijampolė, 1933, p. 222–223.

⁵ Stasys Yla, *Jurgis Matulaitis: Asmenybės apybraiža*, Putnam, Conn.: Nekaltojo Marijos Prasidėjimo seserys, 1977; Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993²; Kaunas: Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo vargdienų seserų kongregacija, 2007³; Antanas Kučas, *Arkivyskupas Jurgis Matulaitis Matulevičius: Gyvosios krikščionybės apaštalas*, Chicago: Tėvai marijonai, 1979; Tadeusz Górski, Zygmunt Proczek, *Rozmiłowany w Kościele: Błogosławiony Arcybiskup Jerzy Matulewicz*, Warszawa: Księża Marianie, 1987; Steponas Matulis, *Palaimintasis arkivyskupas Jurgis Matulaitis, M. I. C.: Marijonų gaidintojas 1909–1927*, Nottingham: Šaltinis, 1996; Tadeusz Górski, *Błogosławiony Jerzy Matulewicz*, Warszawa: Wydawnictwo Księży Marianów MIC, 2005.

(1918–1925). Esą tuo laiku čia gyvenę tik trys keturi lenkai, kurie buvo lietuviui vyskupui palankūs. Vienas iš jų – Marianas Zdziechowski. Žinoma, biografai sutirštino spalvas, nes eliminavo iš šios apskaitos paprastąją tikinčiąją liaudį. Didžioji jos dalis, kad ir kokia kalba kalbėjo, kad ir kaip tautiškai buvo apsisprendusi, mažų mažiausiai gerbė Ganytoją. Tačiau visuomenės viršūnių, aktyviųjų jos narių atžvilgiu biografų teiginys yra įtikinamas. Be kita ko, jis pagrįstas paties Matulaičio laiškais ir Vilniaus meto dienoraščiu. Šis dienoraštis, apimantis laikotarpį nuo 1918 m. kovo iki 1919 m. gruodžio bei nuo 1921 m. vasario iki kovo⁶ – galbūt istoriškai vertingiausių, nes vienas patikimiausių, sąžiningiausių bei įžvalgiausių dokumentų apie to laiko tautybių, konfesijų, valdžių ir visuomenės grupių santykius Vilniuje ir regione.

Net konspektyvi bei didžia dalimi rekonstrukcinė šių dviejų asmenybių santykių peržvalga gali paryškinti kelis Zdziechowskio biografinio ir pasaulėžiūrinio paveikslo bruožus. Lietuvių katalikų mokslo akademijai mažų mažiausiai svarbus memorialinis aspektas, nes jos centrinė būstinė įsikūrusi buvusiam Vilniaus vyskupo bute, kuriame ne kartą yra buvęs, maža to, ilgas valandas su vysk. Matulaičiu šnekučiavęsis prof. Zdziechowski. Profesorius pas vyskupą lankydavosi ne tais reikalais, kurie tvarkomi kurijoje šios darbo metu. Todėl beveik visiškai tikra, kad Matulaitis jį priimdavo privačiuose apartamentuose. Šį bendravimą Zdziechowski apibūdino išsyk po staigios Matulaičio mirties 1927 m. sausio 27 d. vasario pradžioje dienraštyje „Czas“ paskelbtame nekrologe ir atsiminimų pluoštelyje: „Buvau vienas iš tų negausių [lenkų pasauliečių] Vilniuje, kurie palaikė su juo santykius ir jį aplankydavo. Mūsų požiūriai ne kartą išsiskirdavo, nepaisant to, kiekvienas pokalbis palikdavo geriausius įspūdžius ir atsiminimus“⁷.

Motivas, kodėl šių dviejų asmenybių santykių perspektyva atskleidžia būdingiausius Zdziechowskio laikysenos bruožus, randasi suvokus, kad Matulaičio būklė Vilniuje yra tiesiog paradigmintis pavyzdys „civilizacijos agonijos“⁸ – dramatiško irimo to pasaulio, prie kurio buvo taip prisirišęs

⁶ Kritinis leidimas: Jurgis Matulaitis, *Užrašai*, parengė Paulius Subačius, Vilnius: Aidai, 1998.

⁷ Cit. iš: Marian Zdziechowski, „Czułem w nim i czcilem kapłana“, in: *Wspomnienia o błogostawionym Jerzym Matulewiczu*, Warszawa: Wydawnictwo Księży Marianów, 1996, p. 335.

⁸ Žr. Stanisław Kościałkowski, „Marian Zdziechowski jako uczyony, myśliciel i człowiek“, in: *Alma Mater Vilnensis*, [vol. 4], Londyn, 1956, p. 148.

profesorius. Pavyzdys, kaip nacionalizmas pamynė katalikybę ir devalvavo Bažnyčios reikalus, pavyzdys, kaip keitėsi visuomenės autoritetai ir autoriteto samprata apskritai, dėl ko, kaip žinia, didžiai, net apokaliptiškai sielėjosi Zdziechowski⁹.

Prieš Matulaičių į Vatikaną buvo nusiųsta šimtai skundų ir peticijų. Visą vyskupavimo Vilniuje laiką jis buvo tarsi po didinamuoju lenkų tautinių aktyvistų stiklu. Zdziechowski minėtame nekrologe retoriškai stebėjosi įžūlumu bei aklumu tų, kurie skleidę gandus, esą vyskupas vadovauja prieš lenkus nukreiptai karinei konspiracijai. Vyskupo namų kieme ir vasaros rezidencijoje Trinapolyje, kur Matulaitis buvo įkurdinęs karo našlaičių prieglaudą, policija atliko kelias kartas ieškodama lietuvių ginklų¹⁰. Tačiau ir tuomet niekam nepavyko rasti, o iš šiandienės distancijos tiesiog neišmintingos atrodo jau pačios pastangos gauti kokių nors įrodymų, kad palaimintasis vyskupas pažeidė tautinius lenkų interesus, kad neišlaikė tautinio ar politinio neutralumo, kad rūpinosi kuo nors daugiau, nei Bažnyčios, katalikybės, savo avelių išganymo reikalais. Prisimindamas vieną iš pokalbių su Matulaičiu Zdziechowski rašė, kad vienintelis inkriminuojantis faktas, vienintelė vyskupo kaltė, jo gimtoji nuodėmė, kurios lenkų visuomenė niekada neatleido – tai Matulaičio lietuviška kilmė¹¹. Įdomu ir įsidėmėtina, kad beveik visiškai tokius pačius žodžius, – o jų Zdziechowski tikrai negalėjo žinoti, – pasakė 1923 m. Šventasis Tėvas Pijus XI, reaguodamas į skundus iš Vilniaus, Matulaičio vizito *ad limina* metu¹².

1925 m. pasirašius Lenkijos ir Šventojo Sosto konkordatą, Matulaitis jau ir teisiniu požiūriu, o ką kalbėti apie visus pjudymus, nebegalėjo likti Vilniuje. Gavęs iš popiežiaus sutikimą atsistatydinti, nenorėdamas sukelti naujų aistrų ir neramumų, jis išvažiavo į Romą, galima sakyti, slapčia. Vilniaus visuomenė apie jo pasitraukimą sužinojo tik po kelių dienų iš laiškų dvasininkams, kuriuos buvęs ganytojas pasiuntė jau pakeliui į Amžinąjį miestą, iš Varšuvos. Vienintelis pasaulietis, kuris pasklidus šiai žinia tuoj pat parašė laišką Matulaičiui, reikšdamas lūdesį ir drauge paminėdamas

⁹ Plg.: Jan Skoczyński, „Ideologija versus religija. Keletas pastabų apie Mariano Zdziechowskio antitotalitarizmą“, in: *LKMA Metraštis*, t. 31.

¹⁰ Plg.: Stasys Yla, *op. cit.*, p. 145–146.

¹¹ Marian Zdziechowski, *op. cit.*, p. 334.

¹² Žr.: Antanas Kučas, *op. cit.*, p. 414.

viltį, kad vyskupas taps paaukštintas, buvo Zdziechowski. Maža to, laiške profesorius apgailėstavo: „Suprantu, kaip Jūsų Ekscelencijai buvo sunku išgyventi piktų priekaištų ir įtarinėjimų atmosferoje. Pats būdamas taip artimai susijęs su ‚Słowo‘ vadovybe, vis dėlto negalėjau, nesugebėjau padaryti tokios įtakos, idant pasikeistų jų santykis kun. vyskupo atžvilgiu.“¹³ Profesoriumi bičiuliško bei supratingo pašnekovo netektį didino dar ir ta aplinkybė, kad Matulaitis paliko Vilnių kaip tik Zdziechowskio inauguracijos į rektorius išvakarėse, prieš pat mokslo metų pradžią 1925-ųjų rugpjūtį.

Pažvelkime į keliomis dienomis anksčiau titulinio Aduli arkivyskupu Romoje pakelto Matulaičio atsakymą Zdziechowskiui:

„Magnificencija, Didžiai Gerbiamas ir Brangus Pone Rektoriau!

Tegul Dievas Jums atlygina už laišką, kuris visada bus brangus atminimas. Vienas Dievas žino, kiek aš jaučiau ir jaučiu dėkingumo gerbiamam Profesoriumi. Buvau tiek visų apšauktas, tiek mane nuolatos drabstė purvais, boikotavo, o Jūs, nieko nepaisydamas, norėjote su manim bendrauti ir man parodėte tiek daug palankumo ir širdies.

Iš tikrųjų, man buvo labai skaudu, kad dėl mano menko asmens tiek įžeidinėjo Dievą ir darė tiek daug žalos Bažnyčiai. Tačiau iš Vilniaus pasitraukiau ne dėl šmeižtų ar vengdamas kryžiaus, bet dėl susidariusios padėties. [...]

Už visus tuos, kurie mane puldinėjo, visada meldžiaus ir atvykau į Romą, kad nuošaliai, kaip vienuolis, galėčiau dar geriau tarnauti Dievui ir daugiau darbuotis Bažnyčiai. Tikiu Dievu, kad visokios garbės mane aplenks.

Tegul Brangusis Profesorius prisimena, kad Romoje visada turės dėkingą ir širdingai atsidavusį draugą, kuris prie šventųjų palaikų mels už jį Dievą. Universitetui ir Jūsų Magnificencijos kaip rektoriaus veiklai siunčiu geriausius linkėjimus ir palaiminimą“¹⁴.

Kitų tokių šiltų ir nuoširdžių laiškų iš Matulaičio yra gavę bene tik marijonai, jo atkurtos vienuolijos broliai.

Savo ruožtu, Zdziechowski apie Matulaitį atsiliepia taip: „Jaučiau jame ir gerbiau kunigą, Dievo tarną, visa širdimi atsidėjusį savo pašau-

¹³ Cit. iš: Tadeusz Górski, *Błogosławiony...*, p. 394.

¹⁴ Jerzy Matulewicz bł., *Listy Polskie*, t. 3, Warszawa: Księża Marianie, 1987, p. 145–146.

kimui ir iš jo išplaukiančioms pareigoms, traukė mane gilaus gerumo burtais, švelnumu, atlaidumu ir greta to jėga, aiškumu minties, plačiai ir išmintingai apimančios Bažnyčios uždavinius visuomenėje“¹⁵.

Tad iš kur ši šiluma ir tarpusavio simpatija? Viena, juos susiejo vienišas atsitolinimas nuo aplinkui liepsnojančių tautinių aistrų, kurios, pasak Zdziechowskio, tapo tokios pavojingos, jog net popiežius buvo priverstas beatodairišką nacionalizmą pasmerkti.¹⁶ Antra, lojalumas ganytojui, kuris, pasakykime atvirai, visuomeninio kapitalo prasme buvo ne tik nenaudingas, bet ir pavojingas Zdziechowskiui, labai gražiai liudija ryžtingą jo kaip sąmoningo kataliko laikyseną. Trečia, prisiminus Zdziechowskio frazę, esą dažnai išsiskirdavę jo ir vyskupo požiūriai, galima atkreipti dėmesį, jog diskusija, minčių įvairovė, o ne pataikaujantis linkčiojimas buvo bendravimo varančioji jėga, ir tai vėlgi nemažai pozityvaus pasako apie pašnekėsius vyskupo svetainėje. Ketvirta, darytume prielaidą, kad Matulaičio požiūris į bolševikus turėjo būti artimas ir įdomus Zdziechowskiui. Maždaug mėnesiui praėjus nuo raudonųjų įžengimo į Vilnių 1919 m. sausio pabaigoje Matulaitis dienoraštyje rašė:

„Tiek mūs Bažnyčia kentėjo prie caro, dabar ir vėl naujos kančios, ir tai vardan savžinės liuosybės! Dieve! Koks keistas šis pasaulis! Tie pats žmonės, kurie tiek šaukė, rėkė prieš mirties bausmę, dabar pats šaudo ir žudo savo suimtus priešininkus. Tie pats, kurie nesenai kovojo prieš cenzūrą, prieš spaudos laisvės varžymą, dabar neleidžia kitokių pažiūrų laikraščių, o jei ir išdrįsta koks pasirodyti, pasirūpina tuo jam užčiaupt burną. Tie žmonės, kurie taip karštai reikalavo susidraugavimų ir susibūrimų liuosybės ir žodžio liuosybės, dabar kitokių nuomonių žmogui neduoda dažnai nė lūpų praverti ir kitokių, kaip jų, draugijų nepakenčia. Tie, kurie pirmiau taip uoliai piršo balsavimo įstatus [...] dabar [...] dažnai brauningais grasindamos stengiasi savo statomus kandidatus prieš visų norą inteikti. Jie seniau reikalavo visiems lygių teisių, o dabar jas pripažinsta tik savo šalininkams, tik mažai žmonių kuopai. Iš tiesų, baisus daiktas tasai politikavimas! Kaip gi dažnai čia taikoma tokio laukinio nedorėlio doros dėsnys: jei tu man karvę pavogsi, tai bus bloga; o jei aš tau pavogsiu, tai bus gera. Tiek buvo mūsų mieloji Bažnyčia kaltinama dėl nepakantrumo, tiek jai priekaištų dėl to padaryta. O pasirodė, kad nėra žmogaus pakantresnio

¹⁵ Marian Zdziechowski, *op. cit.*, p. 335.

¹⁶ *Ibid*, p. 334.

už kataliką, tikrai mylintį Dievą ir artimą. Toks katalikas greičiausiai mokės kitas paklaidas suprasti ir suklydusio pasigailės“¹⁷.

Labai panašų, tik kur kas išsamesnį bolševikų veidmainystės paveikslą išraiškingais potėpiais piešė Zdziechowski. Du didieji kovos prieš Dievą veiksniai, mūsų priešai yra bolševizmas ir nacionalizmas, – rašė profesorius, ypač apgailėdamas, kad Matulaičiui pasitraukus iš Vilniaus ganytojo vietos nebus kam „palaikyti dvasią tų kunigų, kurie į nacionalistinį pamišimą neįpuolė“¹⁸. Pamišimas, – sakytume, įvertinta labai zdziechovskiškai. Viena vertus, tiesmukai, kita vertus, sekant sena krikščioniškos minties tradicija, pasak kurios, beprotybė siejama su apsėdimu. Zdziechowskio bičiuliavimasis su arkivysk. Matulaičiu, bene svarbiausiu „apsėstųjų“ tairkiniu, byloja, kad profesorius ir savo veikaluose, ir kasdiene laikysena buvo ypač blaivaus sąmoningumo katalikas.

MARIANAS ZDZIECHOWSKI AND ARCHBISHOP JURGIS MATULAITIS

Paulius V. Subačius

Summary

Marian Zdziechowski was one of two or three non-Lithuanian speaking intellectuals in Vilnius not personally involved with modern independent Lithuania who maintained close contacts with Blessed Jurgis Matulaitis and supported his activities when he served as the Bishop of Vilnius in 1918–1925. The article raises the questions what qualities of Zdziechowski's character and world view point are revealed by this cooperation, what topics, approaches and values tie these noble persons. Attention is paid to their exchange of sincere letters after Matulaitis left Vilnius and Zdziechowski's regret that he was unable to stop the attacks by the Polish press against the bishop. It is mentioned that the current offices of the LCAS are in the former apartment of Bishop Matulaitis in which he used to meet with Zdziechowski.

¹⁷ Jurgis Matulaitis, *Užrašai...*, p. 135–136.

¹⁸ Cit. iš: Tadeusz Górski, *Błogostawiony...*, p. 449.